

zal door de kennis omtrent de externe en interne omgevingsfactoren de accountant een betere gesprekspartner worden voor de leiding, hetgeen de mogelijkheden om de leiding van advies te dienen zeker zal vergroten.

Noten

1 Dit is het eerste artikel van een korte serie over het onderwerp moderne controle-aanpak.

2 B.E. Cushing/J.K. Loebecke: Comparison of audit methodologies of large accounting firms, uitgegeven door American Accounting Association als Studies in accounting research nummer 26.

Enkele beschouwingen bij risico-analyse in de accountantscontrole

J. ten Wolde

1 Inleiding

Over risico-analyse en risicobeheersing in de accountantscontrole is reeds uitvoerig gepubliceerd: in de VS vanaf circa 1983, in Nederland (expliciet) vanaf 1987. In dit artikel zullen dan ook niet de algemene achtergronden van risico-analyse in relatie tot de controle van jaarrekeningen aan de orde komen. Getracht zal worden op dit onderwerp, mede op grond van praktijkervaringen en reacties tijdens de halfjaarlijks door het NIVRA georganiseerde studiedagen, op een aantal punten dieper in te gaan. Hierbij is afbakening noodzakelijk: met name toleranties en inherent risico zullen nauwelijks worden behandeld.

2 Het risico-analysemodel en de definities

Het volgende model, ook wel kort aangeduid produktregel, vormt het uitgangspunt:

$$CR = IR \times ICR \times CAR \times SR$$

waarin:

CR = *controlerisico*: het risico dat een accountant

J. ten Wolde, registeraccountant, is lid van de maatschap KPMG Klynveld Kraayenhof & Co, accountants.

onbewust tot een goedkeurend oordeel komt met betrekking tot een verantwoording waarin een belangrijke onjuistheid schuilt.

IR = inherent risico: het risico dat belangrijke onjuistheden voorkomen, ervan uitgaande dat er geen interne controle zou zijn.

ICR = interne controlerisico: het risico dat een belangrijke onjuistheid niet wordt ontdekt (en niet wordt gecorrigeerd) door het systeem van interne controle.

*CAR = cijferanalyse-*risico:** het risico dat een belangrijke onjuistheid niet wordt ontdekt door de accountant met cijferanalyse.

SR = steekproefrisico: het risico dat een belangrijke onjuistheid niet wordt ontdekt door de accountant met controlemaatregelen die door middel van een steekproef worden toegepast.

De laatste vier elementen worden ook wel aangeduid als *risicogebieden*.

Voorts komt *beroepsrisico (BR)* aan de orde: het risico dat een accountant loopt als ondernemer en als professioneel beroepsbeoefenaar; het risico dat zijn werk c.q. zijn functies wordt aangevochten. Dit risico vertaalt zich bijvoorbeeld in schadeclaims, aantasting van de goede naam en cliëntenverlies.

Risico-analyse is een belangrijk onderdeel van de procesmatig uitgewerkte controlebenadering dat tot doel heeft:

- a het beperken van het risico dat een belangrijke onjuistheid in een door een accountant gecontroleerde verantwoording niet wordt ontdekt en niet wordt gecorrigeerd, of met andere woorden het beperken van het controlerisico (*de effectiviteit van de accountantscontrole*);
- b het tot een minimum beperken van de controle-inspanning (*de efficiency van de accountantscontrole*).

3 Het proces van risico-analyse

Bij het analyseren van risico's beschouwt men de

waarschijnlijkheid/kans dat een bepaald verschijnsel zich onder bepaalde omstandigheden manifesteert. Dit houdt in dat een analyse noodzakelijk is van:

- a het verschijnsel;
- b de omstandigheden; waarna een *oordeel* noodzakelijk is met betrekking tot
- c de waarschijnlijkheid in de vorm van een risicoconclusie.

Het verschijnsel

Bij CR is het verschijnsel een *belangrijke onjuistheid* in een verantwoording. In de gegeven situatie dient antwoord te worden gegeven op de vragen wat onjuist is en wat belangrijk is c.q. wat de grens van het acceptabele is. Ook in de onderdelen van CR vindt men derhalve in de definities de woorden *onjuistheid* en *belangrijk*. Bij het hantieren van het risico-analysemodel is het daarom noodzakelijk te beschikken over een belangrijkheids criterium. *Hierdoor is risico-analyse onverbrekkelijk verbonden met tolerantie, ook wel als materialiteit aangeduid.*

De omstandigheden

Bij het tot een aanvaardbaar niveau terugbrengen van CR met betrekking tot een bepaalde jaarrekening nemen accountants in beschouwing:

- a de omstandigheden die kunnen leiden tot onjuistheden:
  - welke mogelijke bronnen van onjuistheden zijn aanwezig en
  - onder welke omstandigheden kunnen deze bronnen actief zijn;
- b de intern, in casu door de cliënt, verrichte controlewerkzaamheden:
  - welke controles zijn voorgeschreven,
  - in welke mate worden de controles daadwerkelijk verricht en
  - met welke nauwkeurigheid;
- c de cijferanalyses van de accountant:
  - welke zijn relevant en
  - welke 'kracht' (welke betrouwbaarheid) hebben zij;
- d de detailcontroles van de accountant:
  - wat moet worden gecontroleerd en
  - in welke omvang.

De eerste twee aandachtsgebieden hebben betrekking op bij de cliënt werkzame *processen* (inkopen, verkopen), soms ook wel informatiestroom of transactiestroom genoemd; de laatste twee zijn gericht op de *uitkomsten* van het proces (crediteuren, debiteuren), ook wel saldo genoemd.

De waarschijnlijkheid

Het risico dat een bepaald verschijnsel zich onder bepaalde omstandigheden voordoet, dient te worden gekwantificeerd in een bepaalde maat. In principe is hiervoor een schaal van 100% beschikbaar. Omdat bij de inschatting van de waarschijnlijkheid een belangrijk beroep op het vakkundig oordeel moet worden gedaan, is het niet zinvol een te fijn verdeelde schaal te hanteren: de schaal behoeft niet exacter te zijn dan de exactheid van het oordeel. Voor schattingen gebaseerd op het vakkundig oordeel voldoet een schaal met (maximaal) vijf kwalificaties. Zie verder paragraaf 5.

4 Risicoconclusies

Conclusieniveau

Het zal duidelijk zijn dat onder verschillende omstandigheden ook verschillende risicoconclusies dienen te worden getrokken. Dit betekent dat per verschillend *proces* – voortaan stroom genoemd – en *per saldo* – voortaan saldo genoemd – verschillende conclusies aan de orde

zijn. Daarmede hebben we echter het conclusieniveau nog niet bereikt. Per stroom en per saldo zijn voor de accountant een aantal aspecten van belang die een rol spelen bij het controlerisico. Denk hierbij aan aspecten als bestaan, volledigheid, waardering en dergelijke.

Binnen een bepaalde stroom kunnen adequate interne controlemaatregelen gelden voor het bestaan, terwijl maatregelen gericht op het waarderingsaspect geheel ontbreken.

Aangezien een te certificeren jaarrekening slechts saldo's bevat, wordt de zaak nog complexer als men bedenkt dat:

- a de conclusies van de stromen verbonden dienen te worden met de saldo's;
- b vele saldo's een resultante zijn van verschillende stromen;
- c ingeval de stromen een tegengestelde werking hebben op de saldo's (saldo verhogend en saldo verlagend), het volledigheds- en het bestaansaspect 'omdraaien in betekenis': voor het bestaan van het saldo debiteuren is het bestaan van de verkopen en de volledigheid van de ontvangsten (en retouren) van belang.

Per saldo en per aspect kan uiteraard maar één conclusie getrokken worden. Dit betekent dat de verschillende conclusies van de verschillende stromen per aspect dienen te worden samengevat. Daarbij geldt als regel: *de 'zwakste conclusie', de conclusie met de hoogste kans op onjuistheden, geldt.* Voorbeeld:

Processen		Uitkomsten			Processen	
		Debiteuren				
		B	V	W		
Verkopen	Bestaan (B)	L				
	Volledigheid (V)					
	Waardering (W)					
		L			Bestaan Volledigheid Waardering	Ontvangsten
		H			Bestaan Volledigheid Waardering	Retouren
Conclusies		H				

De conclusie ten aanzien van het bestaan van debiteuren is H (hoog) – dat wil zeggen dat er nog een hoog controlerisico bestaat –. Dit komt omdat de retourstroom een negatieve conclusie geeft voor de volledigheid. Deze negatieve conclusie 'vernietigt' de positieve conclusies L (laag) ten aanzien van het bestaan van debiteuren die voor de andere stromen (verkoopen en ontvangsten) gelden. Een uitgebreide saldobiljetten- of afloopcontrole is bijvoorbeeld noodzakelijk om het controlerisico tot het gewenste lage niveau terug te brengen.

Conclusiemoment

Risico's worden geschat tijdens de planningfase als voorlopige conclusies. Aangezien het schatten van risico's gebaseerd dient te zijn op kennis van en ervaring met het bedrijfsgebeuren, de organisatie, de personele bezetting en dergelijke van de cliënt, zullen tal van risico's in het eerste jaar van fungeren voorzichtig geschat dienen te worden.

Indien tijdens de uitvoering van het werkprogramma blijkt dat de voorlopige schattingen te negatief of te positief zijn geweest, dient zeker bij de tweede categorie het werkprogramma te worden aangepast. In theorie dient dit te geschieden tijdens de lopende controle. In de praktijk zal dit bij 'kleine verschillen' veelal leiden tot een aanpassing in het programma van het volgende jaar. Bij 'materiële verschillen' zoals het niet of minder functioneren van de interne controle, dient uiteraard een compensatie plaats te vinden in de lopende controle.

5 Het kwantificeren van risico's

Er spelen een viertal risico's een rol bij het controlerisico. Het steekproefrisico is, gegeven een bepaalde nauwkeurigheid, exact kwantificeerbaar. De andere risico's zijn slechts globaal meetbaar. Hier is namelijk het vakkundig oordeel van doorslaggevend belang. Dit contrast tussen de 'wiskundige statistische wetenschap' en het 'vaag vakmanschap' speelt een belangrijke rol in de discussies rond de risico-analyse: de wiskundig onderlegden klagen soms over de statistische ondeugdelijkheid van het model, de professio-

nele oordeelkundigen verwerpen soms de regels van de statistische steekproef vanwege haar slechts ogenschijnlijke nauwkeurigheid.

Aangezien de risico's waar het vakkundig oordeel van doorslaggevende betekenis is slechts globaal kunnen worden gemeten, is het niet zinvol hiervoor een nauwkeurige maatlat te hanteren. Zolang het vakkundig oordeel niet (ten dele) kan worden vervangen door een meer exacte oordeelsvorm, kunnen conclusies worden getrokken in de vorm van:

- *Hoog*: het risico wordt groot (bijvoorbeeld groter dan 50%) geacht of de accountant geeft om redenen van efficiency de voorkeur aan een controlebenadering waarbij de aandacht wordt gericht op een ander risicogebied. Voorbeeld: Hoewel er adequate maatregelen van interne controle lijken te bestaan, kwalificeert de accountant dit risicogebied als hoog omdat hij de controle efficiënter denkt uit te voeren door zijn inspanning te richten door middel van het hanteren van steekproeven (zie de omschrijving ICR in paragraaf 2).
- *Gemiddeld*: het risico van een onjuistheid van een bepaalde omvang wordt op bijvoorbeeld 20 tot 50% geschat;
- *Laag*: het risico wordt geschat op 10 à 20%;
- *Zeer laag*: het risico wordt zeer laag ingeschat, bijvoorbeeld op minder dan 10%. Deze conclusie komt veel voor bij toepassing van cijferanalyses met een hoge betrouwbaarheid.

Vornoemde kwalitatieve conclusies dienen te worden omgezet in kwantitatieve termen ten einde op basis van de produktregel een eindoordeel te kunnen uitspreken. De schaal van 100 wordt dan heel grof verdeeld over de vier hierboven genoemde conclusies. Het zal duidelijk zijn dat het eindsaldo bepaald niet exact is.

6 Controlerisico

Aanvaardbaarheid van controlerisico

Reeds in de tijd dat de arbeidskosten c.q. de uren tarieven nog relatief laag waren, is onderkend dat het economisch handelen vereist dat het maatschappelijk verkeer zoveel zekerheid prijsgeeft dat het resultaat van de controle de kosten loont

(Limperg). Het is derhalve bepaald economisch onverantwoord een controlerisico van nihil na te streven. Dit is in het accountantsberoep vanuit een vaktechnisch oogpunt met name onderkend vanaf het moment dat steekproeven werden gehanteerd.

De wet van het afnemend grensnut gekoppeld aan de statistische wetmatigheid dat een toevoeging aan de gewenste betrouwbaarheid een onevenredig grotere inspanning vereist, zal tot de conclusie leiden dat een risico 'van enige procenten' aanvaardbaar is. Dit laatste kan mijns inziens sterker geformuleerd worden: de accountant is, uitzonderingen daargelaten, aan de eer van de stand verplicht bij een jaarrekeningcontrole een zeker controlerisico te hanteren. Hij zou de cliënt op onnodige kosten jagen als hij het niet zou doen.

Kosten en opbrengsten van controlerisico

Het is derhalve zowel vaktechnisch als maatschappelijk acceptabel dat *de accountant* een risico loopt. De *opbrengst* (lagere controlekosten) van dit risico komt ten goede aan de cliënten c.q. de maatschappij. Maar hoe is dit gesteld met de *kosten* (schade als gevolg van het niet ontdekken van een belangrijke onjuistheid)? Als de accountant door de tuchtrechter aan de tand wordt gevoeld en hij kan aantonen dat het niet ontdekken van een belangrijke onjuistheid een gevolg is van het hanteren van een aanvaardbaar controle-risico (zie hierna), dan zal de accountant vaktechnisch geen enkele blaam treffen. Een aanvaardbaar controlerisico maakt mijns inziens dan ook deel uit van het axiomatisch voorbehoud.

Degene die aantoonbare schade heeft ondervonden van het niet ontdekken van de onjuistheid zal waarschijnlijk niet tevreden gesteld kunnen worden met de mededeling dat hij statistisch pech heeft gehad. Een eventuele civiele procedure zal geen grote kans van slagen hebben omdat hij deze niet kan ondersteunen met een tuchtrechtelijke uitspraak waarin een nalatigheid van een accountant is blootgelegd. Een gevoel van teleurstelling en het gevoel van twijfel wat een accountantsverklaring 'nu eigenlijk voorstelt' is voorstelbaar en voorspelbaar. Zou de accountant, hoewel hem geen blaam treft, bereid en in staat zijn de

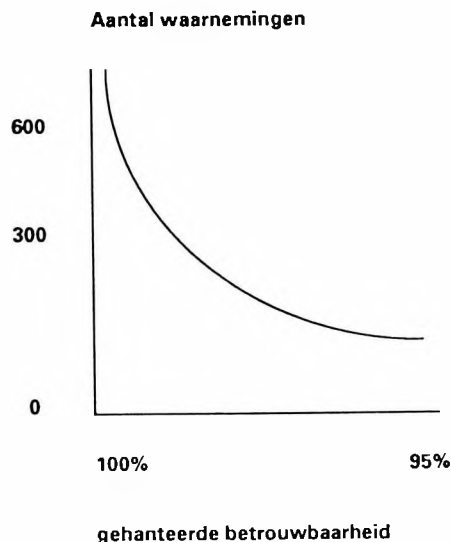
schade te vergoeden, dan draagt hij, als het ware uit hoofde van het beroepsrisico, de kosten terwijl de cliënten het daarbij behorende nut genieten. Een onbevredigende situatie die, naar ik vrees, accountants zullen moeten accepteren bij gebrek aan een beter alternatief.

Controlerisico: hoe hoog

Alvorens een uitspraak te doen over de hoogte is het goed het eerder beschreven onderscheid tussen de gebieden waar het vakkundig oordeel hoogtij viert en het gebied waar de rekenmeesters heer en meester zijn, opnieuw ten tonele te voeren. Als de controle-aanpak zich vooral richt op eerstgenoemde gebieden, heeft het hanteren van een zeker percentage controlerisico slechts een symbolische waarde. Er zijn in een eerder stadium van het beoordelingsproces afrondingen geweest van 'tientallen procenten': wie dan nog kniesoort om enkele procenten heeft er niet veel van begrepen.

Als het controlerisico voor een bepaald onderdeel geheel of nagenoeg geheel beheersbaar is door middel van een statistische steekproef, dan is het risico dan wel de betrouwbaarheid wel exact te kwantificeren en zijn als gevolg van eerder genoemde statistische wetmatigheid een paar procenten meer of minder wel degelijk van belang. Dit blijkt uit het volgende schema.

Het verband tussen aantal waarnemingen en betrouwbaarheid van het oordeel.

In situaties waarin een hypothese moet worden bevestigd door een statistische steekproef – de te onderzoeken massa bevat geen onjuistheden – moet een risico van 5 procent aanvaardbaar worden geacht. Het hanteren van een controlerisico van dergelijke omvang in het model accountants-controlerisico lijkt op grond van het bovenstaande gerechtvaardigd.

Het controlerisico en het percentage ondeugdelijke verklaringen

Velen trekken de conclusie dat het percentage van controlerisico het percentage weergeeft van de ten onrechte afgegeven goedkeurende verklaringen. Deze conclusie is om de volgende redenen onjuist:

- a Bij verklaringen waarbij in ruime mate gebruik is gemaakt van interne controles en cijferanalyses is, zoals eerder uiteengezet, het onmogelijk het controlerisico exact te bepalen: het zou lager dan vijf kunnen zijn doch ook hoger.
- b Er kunnen en in veel gevallen zullen in de produktregel veiligheidsmarges zijn ingebouwd. Bij de in paragraaf 5 genoemde conclusie *gemiddeld* werd een kans van 20 à 50% op het niet ontdekken van belangrijke onjuistheden getypeerd. Als in de produktregel een risico van bijvoorbeeld 50% wordt gehanteerd, ontstaat een marge van 15%, zijnde het verschil tussen 35% (het gemiddelde van 20 en 50) en 50%.
- c De kans dat onjuistheden niet worden ontdekt, is primair afhankelijk van de mate waarin onjuistheden zijn ontstaan alvorens enige vorm van controle werd toegepast. Omdat ook dit risico moeilijk is in te schatten, zal in de produktregel in het algemeen de nodige voorzichtigheid worden betracht: als het risico van onjuistheden op meer dan bijvoorbeeld 50% wordt ingeschat, kan bijvoorbeeld via de conclusie *'hoog'* het inherent risico op 1 worden gesteld. Hierdoor wordt het *'gehanteerde'* risico van vijf gehalveerd (als de foutfractie ook daadwerkelijk 50% betrof!).
- d De accountantspraktijk wijst uit dat onjuistheden in zeer veel gevallen niet ontstaan in grote populaties die routinematig tot stand komen.

De gebieden waar onjuistheden kunnen ontstaan en/of waar *'interpretatieverschillen'* zich kunnen voordoen, controleert geen enkele accountant met statistische steekproeven of met kwalitatieve risico-analyses: het traject van de saldibalans naar de jaarrekening, het bepalen van voorzieningen enzovoort.

- e Als een accountant fouten verwacht, zal hij als hij iets van statistische steekproeven afweet zeker geen statistische steekproef toepassen met 5% risico en een foutfractie $K=0$. Hij zal in dat geval een lager risico dan wel een grotere nauwkeurigheid hanteren. De accountant zal dan vrij nauwkeurig de foutfractie kunnen schatten en met het nodige *'bewijsmateriaal'* de directie kunnen overtuigen van of een correctie of een aangepaste verklaring.
- f Het controlerisico op jaarrekeningniveau wordt beïnvloed door *'overlappende controlemaatregelen'*. Dit zijn maatregelen die betrouwbaarheid (bewijskracht) leveren in verschillende stromen of bij verschillende saldo's. Een uitgewerkt controleproces houdt echter met dit effect rekening.
- g Voor bepaalde saldo's geldt geen of een zeer laag controlerisico. Denk bijvoorbeeld aan langlopende vorderingen en schulden. Er zijn echter soms ook posten met een groter risico, zoals bijvoorbeeld onderhanden werk. Men hoede zich overigens bij dit soort posten voor de fout de nauwkeurigheid van de controle te verwarren met de betrouwbaarheid: zie hierna bij *'Het verband tussen overige risico's en toleranties'*.

Een reëel risico blijft de kans op een belangrijke fout in een door middel van steekproeven onderzochte populatie. Voor die kans behoeven de accountants niet zo zeer bevreesd te zijn:

- 1 Naarmate die ene fout groter wordt, wordt de kans dat hij onontdekt blijft exponentieel kleiner.
- 2 Er is mij geen geval in onze tuchtrechtspraak bekend waarin een accountant wordt verweten ten onrechte tot een goedkeurend oordeel te zijn gekomen als gevolg van het niet ontdekken van onjuistheden bij het toepassen van statistische steekproeven. Als accountants fouten

maken c.q. ze laten zitten, liggen zij kennelijk op een ander terrein.

Wie bepaalt de hoogte van het controlerisico

Hoewel de accountant die de verklaring afgeeft vaktechnisch de primaire verantwoordelijkheid draagt voor het controlerisico, zal, als onder gemeenschappelijke naam wordt geopereerd, het in het controleproces gehanteerde c.q. na te streven maximale risico in gezamenlijke verantwoordelijkheid worden vastgesteld en van toepassing worden verklaard op alle opdrachten c.q. alle accountants.

Uit het voorgaande moet duidelijk geworden zijn dat het controlerisico-percentage optisch gehanteerd in sterke mate beïnvloed wordt door:

- a de bij de conclusies gehanteerde risico-percentages (bijvoorbeeld door *gemiddeld* te koppelen aan 20 à 50%);
- b de in de produktregel feitelijk gehanteerde risico-percentages (bijvoorbeeld door *gemiddeld* te vertalen met 30% in plaats van 35%, het gemiddelde van 20 en 50%).

Ook om een andere reden is het gehanteerde percentage controlerisico sterk afhankelijk van het specifieke controleproces:

De mate waarin het risico-analysemodel is opgesplitst in factoren is van invloed op de nauwkeurigheid van de oordeelsvorming: bijvoorbeeld als de betrouwbaarheid ontleend aan interne controle en cijferanalyse gecombineerd wordt ingeschat, zal deze inschatting minder nauwkeurig zijn.

Het maximale percentage controlerisico zal door de beroepsorganisatie uitsluitend kunnen worden voorgeschreven als zij tevens een gedetailleerd uitgewerkt controleproces voorschrijft. Zij kan wel een uitspraak doen over het percentage risico dat gehanteerd mag worden bij statistische steekproeven ingeval er geen betekenis wordt toegekend aan IR, ICR en CAR. Dit kan zij doen als zij dan tevens nog vele andere zaken die met steekproeven te maken hebben 'voorschrijft', zoals de verschillende steekproefmethoden (Bayesiaans of klassieke methode?), de fout-eva-

luatiemethoden (meest waarschijnlijke fout of maximale fout?) enzovoort. En waarom zou de beroepsorganisatie zich druk maken over de dikte van de schoenool aan het ene been van het risico-analysemodel, zolang het andere been – het tolerantiebeen – nog in een berevel is gehuld?

Het verband tussen controlerisico en tolerantie

Het verband tussen controlerisico en tolerantie is hierboven aangegeven: *kansen/risico's* op het voorkomen van *belangrijke* fouten. Bij een gelijkblijvende controle-inspanning zal verlaging van de tolerantie leiden tot een verhoging van het controlerisico. Bij een gelijkblijvende tolerantie zal een verlaging van de controle-inspanning leiden tot een verhoging van het controlerisico.

Het verband tussen overige risico's en toleranties

Een soortgelijk verband bestaat er uiteraard ook bij de verschillende risicogebieden. In de praktijk wordt echter veelvuldig een fundamentele fout gemaakt door de begrippen risico en tolerantie op een onjuiste wijze te koppelen. Bij verhoogde risico's ontstaat er veelal de neiging de tolerantie te verkleinen.

Wat als belangrijk dient te worden beschouwd, wordt echter 'extern' bepaald. Dit ondanks het feit dat de accountant de tolerantie in een gegeven situatie dient 'uit te rekenen', zich daarbij basierend op zijn verwachtingen omtrent hetgeen de gebruiker van de jaarrekening nodig heeft voor diens oordeelvorming. Dit externe gegeven heeft niets te maken met de risico's die bij de controle eventueel een rol spelen. Indien men die fundamentele gedachtefout zou maken, zou de controle-omvang om twee (verschillende) redenen toenemen: ten eerste als gevolg van de hogere betrouwbaarheid (in geval van verhoogd inherent risico) c.q. het niet toekennen van betrouwbaarheid aan bijvoorbeeld interne controle of cijferanalyse en ten tweede als gevolg van de kleinere tolerantie. De tolerantieperceptie van de gebruikers van de jaarrekening wordt immers niet beïnvloed door hogere of lagere risico's, zo zij die al zouden kennen.

7 Het beroepsrisico

Het accountantsberoep kent als elk beroep risico's waaraan de beoefenaren bij de beroepsuitoefening zijn blootgesteld. De kwade kans dat de accountant als gevolg van het uitoefenen van zijn beroep al of niet terecht wordt aangesproken. Deze 'kwade kans' komt hierna ter sprake.

Het accountantsberoep onderscheidt zich echter in haar hoofdprodukt – de controle – van vele andere beroepen. De afnemer kan immers zelden beoordelen of het produkt van deugdelijke kwaliteit is. In slechts enkele gevallen kan hij het tegendeel vaststellen: als de hem aangeboden verantwoording een belangrijke onjuistheid bevat en deze hem bekend wordt.

Verschillende beroepsrisico's

Het beroepsrisico heeft een aantal vormen:

- 1 De accountant krijgt narigheid *terwijl hij zijn werk goed heeft gedaan* en waartegen hij zich, indien daartoe in de gelegenheid gesteld,
  - a 'redelijk gemakkelijk kan verdedigen': misverstand, in beperkte kringen ongerechtvaardigde verwachtingen en dergelijke;
  - b moeilijk kan verdedigen: vergelijk onjuistheid als gevolg van eerder besproken hantering van controlerisico.
- 2 De accountant krijgt narigheid *omdat hij zijn werk niet goed heeft gedaan*.

Tegen deze laatste vorm van beroepsrisico kan de accountant zich beschermen door het controlerisico adequaat te beheersen (door controleinspanning maar ook door opleidingen, kwaliteitsonderzoeken voor afgifte enzovoort). *Het controlerisico beïnvloedt derhalve het beroepsrisico.*

Het eerste beroepsrisico kan de accountant vermijden of verlagen door (bepaalde) opdrachten of cliënten niet aan te nemen. Bij aanvaarding van risicovolle opdrachten is het verstandig een duidelijke opdrachtbevestiging te hanteren. Verder kan hij slechts de negatieve gevolgen van het risico trachten te beperken door reeds tijdens de controle een 'verdediging' of veiligheidsmarge in te bouwen.

Dit kan hij doen door bij alle of bepaalde opdrachten bijvoorbeeld:

- a extra eisen te stellen aan het dossier (veel stukken van de cliënt kopiëren, aantekeningen te maken van alle gesprekken en dergelijke);
- b een 'toegesneden' bevestiging bij de jaarrekening te vragen;
- c beslissingen, waar een beroepsgenoot wellicht (nog) genuanceerder over kan denken, met enige veiligheidsmarge te nemen. Denk hierbij aan het verlagen van het controlerisico en het verlagen van de tolerantie. Let wel: het gebruikelijk te hanteren controlerisico-percentage en tolerantie dienen vaktechnisch deugdelijk te zijn. De verlaging dient slechts om een mogelijke discussie te vermijden;
- d alle enigszins belangrijke besprekingen met de cliënt met twee personen te voeren.

Voor het ad 1b genoemde risico kan de accountant zich slechts behoeden door een ander beroep te kiezen.

De verleiding van een laag beroepsrisico

Er is geen deugdelijk cijfermateriaal beschikbaar met betrekking tot de kans dat er in ter controle aangeboden jaarrekeningen belangrijke onjuistheden zijn opgenomen. Stel dat dit 25% is. (Bij een preventieve werking van een accountantscontrole in het vooruitzicht!) Evenmin is bekend welk percentage van de niet door de accountant ontdekte belangrijke onjuistheden later op andere wijze bekend wordt. Stel dit percentage op 12,5. In zeer veel gevallen lijdt er niemand belangrijke schade: de fiscus krijgt een jaar eerder of later de belasting, de aandeelhouder een jaar eerder of later te veel dividend enzovoort.

Stel het percentage schadegevallen op 10. Aannemende dat alle schadeberokkenden verhaal komen halen, zal dat leiden tot 0,3% schadeclaims. Dit percentage wordt in dit voorbeeld bereikt zonder dat de individuele accountant enige accountantscontrole heeft toegepast.

Niet geheel ondenkbaar is dat de verleiding zal ontstaan, hetzij uit winstbejag of uit prijsconcurrentieoverwegingen, bij cliënten waar een laag beroepsrisico wordt onderkend, een groter controlerisico te accepteren en dus het controlewerk

te beperken. De verklaring is dan niet langer meer gebaseerd op deugdelijk werk c.q. een deugdelijke grondslag; de accountant meent meer verstand van verzekeringen te hebben!

De accountantsverklaring geniet vertrouwen omdat zij is gebaseerd op een deugdelijke grondslag. Als die grondslag verslechtert, verliest de verklaring het vertrouwen. De accountant-verzekeraar knaagt aan de wortels van de accountantsfunctie. Conclusie: *beroepsrisico dient niet het controlerisico te beïnvloeden.*

8 Inherent risico

Het begrip inherent risico heeft in de leer van de accountantscontrole een gestructureerde plaats gekregen bij de introductie van het risico-analysemodel. Een reden om er een afzonderlijke beschouwing aan te wijden, te meer daar er enkele misverstanden en vraagtekens lijken te bestaan met betrekking tot inherent risico. (Zie De Accountant, juni 1989.)

9 De produktregel

De produktregel is in de kansberekening slechts valide als de in de regel opgenomen factoren geheel onafhankelijk zijn van elkaar. Het is de vraag of de in het risico-analysemodel gehanteerde factoren deze onafhankelijkheid wel bezitten.

Het verband tussen IR en ICR

Als het goed is, bestaat er een heel sterk verband: men heeft bij een juiste opzet van het systeem van interne controle eerst de inherente risico's onderkend. De interne controles dienen er in principe vervolgens voor te zorgen dat IR wordt gemitigeerd. Het is om deze redenen dat in bepaalde controleprocessen de conclusies met betrekking tot IR en ICR worden gecombineerd.

Ook zijn er IR-factoren die een zelfde negatieve invloed op ICR hebben: het management heeft er alle belang bij dat een bepaald (deel-)resultaat wordt bereikt. Deze omstandigheid kan het aantal onjuistheden doen toenemen en kan ook bevorderen dat de interne controle wordt doorbroken. In statistische zin is de onafhankelijkheid van

beide factoren in deze omstandigheden daarmee echter niet aangetast: de kans op onjuistheden beïnvloedt namelijk niet de kans op doorbreking van de interne controle.

Het verband tussen ICR en CAR

Als men met behulp van een vergelijking van de werkelijke cijfers (= het controle-object) met een norm een oordeel wil uitspreken over de juistheid van die werkelijke cijfers, is het van wezenlijk belang dat deze cijfers ook inderdaad de werkelijkheid weergeven. Als de accountant de deugdelijkheid van het cijfermateriaal accepteert met als motief dat de interne controle dit waarborgt, wordt er een ongeoorloofde dubbeltelling in de produktregel gemaakt: CAR is dan afhankelijk van ICR. Deze fout kan worden opgeheven als de accountant:

- a vaststelt dat het door hem gebruikte basismateriaal qua registratie functioneel gescheiden tot stand komt. Dit betekent voor hem geen extra werk omdat de beoordeling van de functiescheidingen een onderdeel vormt van het 'minimumpakket aan beoordelingsmaatregelen met betrekking tot de organisatie'.
- b vaststelt dat het door hem gebruikte veredelde materiaal betrouwbaar veredeld is door dit veredelingsproces te toetsen. Deze toets kan soms aanzienlijk minder van omvang zijn dan een gegevensgerichte steekproef.

10 De risico-analysetabel

De geschetste produktregel is op jaarrekeningniveau niet veel meer dan een *denkmodel*: met een bepaalde, uitgebalanceerde mix van controlemiddelen dient het controlerisico zo laag mogelijk te worden gehouden.

Op niveau van beweringen in de jaarrekening wordt de produktregel praktisch toepasbaar. Met behulp van een zogenaamde risico-analysetabel wordt de controle per bewering als het ware uitgebalanceerd. Verschillende combinaties van conclusies leiden tot het gewenste maximale controlerisico. Hierna volgt een tabel die als balanceerinstrument c.q. als aanvullende controle-actie de statistische steekproef hanteert. Dit dient niet uitgelegd te worden in de zin dat er een

bepaalde voorkeur of rangorde zou bestaan: in een groot aantal gevallen zal de steekproef de voorkeur kunnen genieten en zal daarmee kunnen worden volstaan.

Met nadruk wordt nog gewezen op het feit dat de inschattingen van de accountant kunnen afwijken van de feitelijke situatie. Als IR feitelijk laag is, kan de accountant deze op hoog stellen (bijvoorbeeld omdat de evaluatie en documentatie van het lage risico meer controletijd kost dan het uitvoeren van een uitgebreidere steekproef). ICR kan feitelijk hoog of gemiddeld zijn, maar de accountant acht het uitvoeren van een steekproef efficiënter dan het inventariseren, documenteren, evalueren en testen van interne controle. Deze laatste werkzaamheden zijn dermate arbeidsintensief dat zij slechts lonend zijn bij een risico-inschatting van laag, waardoor in combinatie met een lage IR en een gemiddelde of lage CAR een goede mix wordt bereikt.

Het hanteren van een hoge of gemiddelde ICR leidt dan ook in zeer veel gevallen tot een inefficiënte controle. De steekproefomvang laat zich als volgt berekenen: de te controleren populatie gedeeld door de tolerantie, vermenigvuldigd met de risicofactor.

Inherent risico	IR	L		H	
Cijferanalyse risico CAR	Interne controle risico ICR	F	%	F	%
ZH	ZH	2.3	90	3.0	95
	H	2.1	85	2.8	94
	G	1.6	80	2.3	90
	L	0.7	50	1.4	75
H	ZH	2.1	85	2.8	94
	H	1.9	80	2.6	92
	G	1.4	75	2.1	85
	L	0.5	40	1.2	70
G	ZH	1.6	80	2.3	90
	H	1.4	75	2.1	85
	G	0.9	60	1.6	80
	L	-	-	0.7	50
L	ZH	0.7	50	1.4	75
	H	0.5	40	1.2	70
	G	-	-	0.7	50
	L	-	-	-	-
ZL	n.v.t.	-	-	-	-

Voorbeeld: de te controleren salarissensom bedraagt f 1.000.000,-; stel de tolerantie op f 50.000,-; het inherente risico is laag; hoewel de

interne controle goed lijkt, kiest de accountant om redenen van efficiency voor een gegevensgerichte aanpak en stelt hij ICR dus op zeer hoog; stel voorts het cijferanalyserisico op laag, dan resulteert een risicofactor van 0.7. De steekproefomvang is dan $1.000.000/50.000 \times 0.7 = 14$. Deze steekproef dient statistisch verantwoord te worden opgezet, uitgevoerd en geëvalueerd.

11 Het steekproefrisico

Het percentage in de risico-analysetabel geeft de betrouwbaarheid weer van de steekproef. Statistici kennen weinig of geen waarde meer toe aan steekproeven als de betrouwbaarheid beneden de 80 à 85% ligt. Als 'op zichzelf staande maatregel' zou dit ook gelden voor de accountantscontrole. In combinatie echter met de andere middelen levert zij voldoende zekerheid, zij het niet meer exact meetbaar zoals eerder betoogd. Daarom ook zijn de percentages beneden de 90 afgerond op 5. Dit geldt uiteraard ook voor interne controle en cijferanalyse indien zij op zichzelf staand worden gehanteerd.

12 Conclusie

Het in paragraaf 2 gegeven risico-analysemodel vertoont uit een zuiver statistisch en rekenkundig oogpunt een aantal onnauwkeurigheden. Het model verheffen tot een nauwkeurig controlemodel is derhalve onjuist. Het model is echter zowel uit didactisch als uit kwaliteitsbeheersingsoogpunt een uiterst nuttig model. Zij die het model afwijzen, dienen een beter alternatief aan te reiken om de complexiteit bij de keuze van de controlemix en de bepaling van de omvang binnen begrijpelijke en controleerbare proporties terug te brengen.